

Négyesi Lajos

Legenda és valóság – Magyarok a Török Köztársaság létrejötténél

A trianoni békediktátum sújtotta Magyarországon a török függetlenségi háború példája és sikere felcsillantotta az elcsatolt területek visszaszerzésének reményét. 1922. szeptember végén Horthy Miklós, Magyarország kormányzója egy beszédben kijelentette:

„Közeledik a pillanat, amikor Magyarország visszakapja valamennyi elszakított területét és az ellenségek kiűzésével Magyarország újra felszabadul. Ebben a komoly pillanatban a törökök adják a legjobb példát. Fegyvert ragadtak hazájuk felszabadításáért és elkergették valamennyi ellenségüket, akiknek uralma a Boszporusz fölött nem lesz hosszú tartamú. Magyarország ugyan-
így fog cselekedni.”¹

A törökökkel szembeni szimpátiának nagy hagyományai voltak a magyarság körében, hiszen Rákócziéknek és az 1848-as szabadságharc emigránsainak az Oszmán Birodalom adott menedéket. Ezt a szimpátiát jelzi, hogy 1912-ben közel 100 magyar önkéntes vállalta a harcot török oldalon a balkáni háborúban,² majd az első világháború idején immár a Monarchia szövetségeseként harcolt jelentős számú magyar a török hadsereg oldalán.³ A korszak történeti irodalmában arra is találunk utalást, hogy Mustafa Kemal seregének is voltak magyar önkéntesei, közöttük a legismertebb Kemény László ezredes, akinek meghatározó szerepe volt Szmirna (Ízmir) elfoglalásában. A név valójában csak fedőnév volt, amely mögött Zalka Máté magyar kommunista és internacionalista rejtőzik, aki a spanyol polgárháború Lukács tábornokaként vált ismertté.

¹ ÁROKAY 1983: 580.

² *Magyar önkéntesek a török táborban* 1912: 11.

³ KAROLLOVIĆ 1926: 68–84, 179–215.

Kemény László legendája

Zalka Máté Frankl Béla néven 1896-ban született Matolcson. Az első világháborúban először az olasz fronton, később az orosz fronton harcolt. Itt 1916 júniusában megsebesült, és fogságba esett. Ekkor kezdte el használni a Zalka Máté álnevet, amelyet Mátészalka nevéből alkotott. 1919 őszén megszökött a krasznnojarszki hadifogolytáborból, partizáncsoportot alakított, és 1920 elején csatlakozott a Vörös Hadsereghez. Krasznnojarszk elfoglalásában is részt vett, majd 1920-tól az oroszországi kommunista (bolsevik) párt tagja lett. A Szovjetunióban telepedett le, és novellákat, regényeket írt. 1936-ban önkéntesként Spanyolországba utazott, ahol a polgárháborúban Lukács Pál néven tábornoki rendfokozatban szervezte a nemzetközi brigádokat. 1937 nyarán esett el, amikor autóját tüzéségi tűz érte a Huesca alatti harcokban. Spanyolországban és a szocialista Magyarországon nemzeti hősként tisztelték. A Magyar Néphadsereg katonai műszaki tisztképző főiskoláját is róla nevezték el.⁴⁵ A népek szabadságáért küzdő internacionalista harcos jelképeként a spanyolországi internacionalistáknak adott kitüntetésen is Zalka Máté látható.

A Vörös Hadsereg őrnagya, a Szovjetunióban élő magyar emigráns író, Illés Béla már 1945-ben könyvet írt az életéről. Ebben olvashatjuk a következőket:

„Zalka Törökországba utazott és ő lett Kemal lovasságának egyik szervezője és vezetője Kemény László név alatt. Kemény ezredesnek emlékművet állítottak Szmírnában, mert fontos szerepe volt a Szmírnánál vívott Kemal-féle háborút eldöntő ütközetben. Zalka erről az ütközetéről ilyenénképpen mesélt: »Egy komám, a dolog úgy történt, hogy minket kiküldtek megnézni, hogy hol az ellenség. Minek tagadjam, eltévedtem. Egyszer csak ágyúdörgést hallok. Ahol ágyúk szólnak – gondoltam – ott az ellenség.« Vágtatott Zalka ezrede arrafelé, ahol az ágyúk dörögtek. Amikor az ütközet színhelyéhez közeledett, Zalka észrevette, hogy nem a törökökhöz közeledik, hanem a görögök háta mögött van. Egy másodpercig gondolkodott, csak egy pillanatig és aztán – hajrá – Rajta! Rajta! Hátbatámadta a görögöket. A hatás elképzelhető. Irtózatos pánik támadt, és egy órával később Kemal pasa – az égő Szmírna főterén – levette melléről saját kitüntetését és Zalka mellére tűzte.»⁶

A Zalka Mátéről szóló írások egy részében szerepel ez a történet.⁷ 1961-ben Hugh Thomas brit történész is megemlíti *A spanyol polgárháború* című könyvében, hogy

⁴ LÖCSEI 2020.

⁵ KOVÁCS 2016: 41.

⁶ ILLÉS 1945C: 21–22.

⁷ VASS 1969: 11.

Lukács tábornok – azaz Zalka Máté – Törökországban Kemény ezredes néven harcolt.⁸ Berkes Péter 1956-ban Zalka Máté emlékére írt versében a következőket olvashatjuk:

„Kérdezd az elnyomott török fezek / porban kopott, megszürcült erdejét, / Izmir felett kavargó vad szelek / tenger sós illatát, kérdezd a földeket, / hogy láttak-e a hősök oldalán / egy vágató, szabad szívű magyart? / Erős kezében sok kemény csatán / a nép javáért villogott a kard, / mert hadrakelt a nép: vészterhes fellegek / lebegtek független határai felett [...]”⁹

1967-ben Csapó György útikönyvében külön fejezetet szentel Zalka Máténak, amelyben megerősíti, hogy Ízmirben szobrot állítottak neki. Ezt írja:

„találkoztam Izmirben egy másik magyarral is, igaz, hogy már csak szobor formájában s anélkül, hogy tudtam volna róla. Több ízben elhaladtam Zalka Máté szobra előtt, de csak utóbb mondták el török ismerőseim, hogy a szobor, amelyről nem tudtam, kit ábrázol, Zalka Máté emlékműve volt.”¹⁰

Csapó György a könyv megírásakor személyesen járt a városban, ahol 1967-ben még kevés olyan szobor volt, amely Zalka Mátéhoz lett volna köthető. Valószínűleg Kemal Atatürk 1932-ben felállított szobrával kapcsolatban értett valamit félre, amelyet Pietro Canonica készített, és a kikötőhöz közel fekvő Cumhuriyet téren állítottak fel. A szobornak magyar vonatkozása is van, hiszen talapzatát Walldinger Béla magyar mérnök építette.¹¹

A szobor említése rendszeresen megjelenik később is újságcikkekben. 1982-ben Kárpáti György a *Magyar Néphadsereg* című lapban közölt isztambuli beszámolójában Mukamer Kerecs professzor a török–magyar kapcsolatok történetéről beszélt. Megemlítette, hogy 1922-ben Zalka Máté volt a szervezője és parancsnoka annak a török lovassági egységnek, amely a gyarmatosító csapatokat kiűzte Ízmirből. Mustafa Kemal pasa, a török hadsereg akkori főparancsnoka a legmagasabb érdemrendet adományozta neki, és emlékművet állított Zalkának.¹²

Ludwig Emil a *Magyar Nemzet* című napilapban 2013-ban megjelent cikkében ezt írja Zalkáról: „A Vörös Hadsereg tisztjeként külföldi önkéntesekkel 1922-ben a törökök oldalán küzdött a Szmirnát (Izmirt) megszálló görög és antantcsapatok ellen Musztafa Kemal (Atatürk) oldalán. Zalka az egyetlen, akinek – a »Törökök

⁸ HUGH 1961: 326.

⁹ BERKES 1956: 1.

¹⁰ CSAPÓ 1967: 61.

¹¹ *Atatürk-szobor* [é. n.].

¹² KÁRPÁTI Gy. 1982: 29.

Atyján« kívül – szobrot állítottak (az izmiri kikötőben).”¹³ 2017-ben a *Magyar Hírlap* hasábjain ismét felidézte a történetet: (Zalka Máté) „bronz mellszobra a törökországi Izmirben található. Az 1920-as években önkéntes tisztként harcolt Musztafa Kemal Atatürk seregében.”¹⁴

A Zalka életéről szóló munkákban időnként azért felbukkantak a török függetlenségi háborús részvételét cáfoló megállapítások is.

1980-ban Györkei Jenő hadtörténész kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy „mindazok, akik szerint Zalka Törökországban Kemál pasa hadseregében Kemény László ezredes néven harcolt, tévednek; ennek ugyanis semmiféle történelmi dokumentuma nincs”.¹⁵

1981-ben Hidas Antal Zalka Mátét méltató írásában – valószínűleg személyes ismeretségük okán is – szükségesnek tartotta megjegyezni: „Nem volt ő Kemal pasa – Atatürk hadvezére; nem verte ő szét Törökországban a görög hadsereget; nem tűzött mellé Szmirna főterén Kemal pasa kitüntetését.”¹⁶

1986-ban lánya, Natália Zalka igyekezett tisztázni a kérdést:

„Valószínűleg hosszas törökországi tartózkodása adta az alapot a következő legendához: Zalka Máté részt vett a török népnek az angolok ellen vívott nemzeti felszabadító harcában, sőt, ő volt Kemal pasa »lovassági tanácsadója« [...] olyan dokumentumot, amely igazolná, hogy személyesen is részt vett a csatákban, nem találtunk [...] Azt azonban már ma teljes határozottsággal állíthatjuk, hogy az a történet, mely szerint Zalkát Szmirna főterén gyémántcsillaggal tüntették ki, csak egyes életrajzírók fantáziájának terméke. A magyar Külügyminisztérium kérdésére a hivatalos török szervek azt válaszolták, hogy a kitüntetés tanúsító okmányt a levéltárakban nem találták.”¹⁷

A kérdéssel kapcsolatos írásokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy a Kemény László ezredes törökországi hőstettéről szóló történet legkorábban Zalka Máté 1945-ben megjelent életrajzában tűnik fel. Ennek szerzője Illés Béla volt, aki 1923-tól magyar kommunista emigránsként élt a Szovjetunióban, és barátság fűzte Zalkához. A második világháborúban a Vörös Hadseregben szolgált, ahol 1942-től egy propagandista alakulat parancsnoka volt, amelynek az volt a feladata, hogy az ellenség katonáit rábírja a harc befejezésére.¹⁸ A harcok befejezése után fontosnak tartotta bizonyítani,

¹³ LUDWIG 2013: 7.

¹⁴ LUDWIG 2017: 12.

¹⁵ GYÖRKEI 1980: 56.

¹⁶ HIDAS 1981: 125.

¹⁷ ZALKA N. – SZAPRIKIN 1986: 23.

¹⁸ POMOGÁTS 1990: 495.

hogy az orosz hadsereg nem mint megszálló van jelen az országban, hanem a korábbi történelmi hagyományok folytatásaként a magyarság szabadságküzdelseinek támogatója. 1945 februárjában cikket írt a Rákóczi-szabadságharcot segítő orosz cárról és Alekszej Guszevről, az 1848–1849-es szabadságharcot leverő orosz hadsereg tisztjéről, akit állítólag 1849 augusztusában hat társával együtt Minszkben felakasztottak, mert kritizálta az orosz beavatkozást.¹⁹ *Orosz tisztek Kossuth Lajosért* című cikkében még századosként²⁰ említi, de az 1948-as kiadású 8. osztályosoknak szóló történelemtankönyvben már őrnagy²¹ rendfokozattal szerepel. Budapesten 1951-ben utcát is elneveztek róla (korábban Sas utca). A korabeli sajtóban Guszev az évszázados orosz–magyar barátság egyik szimbólumává vált.

Számos történész igyekezett utánajárni Guszev kapitány történetének, azonban kiderült, hogy az Illés Béla által hivatkozott dokumentumok már nem léteznek, mivel elégték a második világháborúban a minszki levéltár pusztulásakor.²² Valószínűleg Guszev kapitányt Illés Béla találta ki, bár van valóságalapja is a történetnek, mivel a cári hadseregben szolgált Kazimierz Rulikowski lengyel nemzetiségű kapitány, aki átállt a magyar oldalra harcolni. A szabadságharc leverése után ezért a tettéért a cári hadsereg bírósága halálra ítélte, és kivégeztette.²³

Kemény László ezredes történetét szintén Illés Béla alkotta, Zalka Máté életének egyes elemeit átformálva. Zalka 18 éves korában színdarabot írt *Kemény László a vitéz magyar huszár* címmel, amelyet egy vidéki színházban, Beregszászon mutattak be.²⁴ Zalka és Illés ismerte egymást a Szovjetunióban, és találkozásaik során Zalka sokat mesélt az életéről. Illés Béla *Csoda* című novellája arról szól, hogy 1923-ban Zalkával a moszkvai ócskapiacon sétáltak, és az egyik árustól Zalka vett egy 1800-as években kiadott, Petőfi Sándor verseit tartalmazó, magyar nyelvű kötetet. Azután közösen próbálták kitalálni, hogy kerülhetett Moszkvába a könyv. Végül kikerekedett egy történet arról, hogy a magyarországi szabadságharcot leverő cári sereg egyik tisztje rokonszenvezhetett a magyar eszmékkel, és megkedvelte Petőfi verseit. A tiszt később részt vett a cár elleni összeesküvésben, és a rendőrség elkobozta a kötetet, amely aztán az ószereshez került. Mindez nagyon hasonlít Guszev kapitány történetéhez, és úgy tűnik, Illés Béla Zalka ötletéből alkotta a hőst.²⁵

¹⁹ ILLÉS 1945b: 3–4.

²⁰ ILLÉS 1945a: 3.

²¹ KARÁCSONYI 1949: 117.

²² VÖRÖS 2008a: 129.

²³ VÖRÖS 2008b: 99.

²⁴ ILLÉS 1945c: 5–7.

²⁵ ILLÉS 2016: 38–39.

Szép gesztus Illés részéről, hogy Zalkából megalkotta Atatürk hős ezredesét, aki Zalka színdarabjának főhőse nevét kapta, az izmiri harc leírásánál pedig Prekop ostroma köszön vissza, amikor Zalka csapata a tengerben gázolva jutott a fehér hadsereg erődvonala mögé. Az életrajzi kötetben idézett történetet tényleg Zalka mesélhette neki, de nem İzmirről, hanem Prekopról.²⁶ A Szmirna elfoglalásáról szóló leírás nem felel meg a történeti tényeknek sem. A várost ugyanis a görögök már szeptember 8-án kiürítették, és csak másnap vonult be a török lovasság, azonban csak 12-én gyulladt ki az örmény negyed, ahonnan a tűz áterjedt a város más részeire is. Már csak ezért sem tűzhetett kitüntetést Zalka mellére Kemal az égő város főterén a sikeres roham után.

Zalka törökországi működésének azonban van némi valóságalapja, ugyanis 1923-ban, amikor Illés Bélával először találkoztak Moszkvában, Zalka diplomáciai futár volt, és többször járt Törökországban.²⁷

Lánya, Natálja Zalka *A matolcsi ember* című könyvét bemutató írásában²⁸ több részletet is elárult apja életének erről az időszakáról. Zalka Mátét 1922 késő őszen vezényelték a Külügyi Népbiztossághoz diplomáciai futárnak. Első küldetése Észtorországba, Finnországba és Skandináviába irányult. Októberben Perzsiában járt, majd többször eljutott Törökországba is. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött hagyatékában két kézírata kapcsolódik ehhez az időszakhoz. Az egyik az 1922. december 17. és 1923. január 21. között végrehajtott ankarai útjának leírása.²⁹

December 15-én indult Szevasztopolból tengeralattjáróval, és 17-én érkezett Samsun kikötőjébe. Innen egy nap pihenő után, 19-én indultak Ankarába a Çakallı–Havza–Merzifon–Çorum–Alaca–Yozgat–Alçılı útvonalon három lovaskocsival. Alçılıból vonattal utaztak Ankaráig. December 19-én érkeztek meg, és 1924. január 4-én indultak vissza. Ekkor valószínűleg végig lovaskocsikkal mentek, mert csak január 18-án értek Samsunba. Feljegyzéseiben lelkesen ír a szép hegyi tájról, de panaszkodik a sár miatt. Röviden leírja egy napjukat:

„Reggel a házigazda elszámol tízszer annyit, amennyi neki a szállásért és a szolgálataiért jár. Összeszedjük jó oroszosan, és lefizetjük neki, amennyi egy igazhitű töröktől jár (minket mindenki ki akar fosztani), azután elindulunk. Dermánnak éhesek és piszkosak a lovai. Babauszi és Latif ugratják érte. Húsz lépést teszünk. Ali kereke kiesik. Kitudódik, hogy a tengelyszegét ellopták.

²⁶ LÖCSEI 2020: 81–82. Földes szerint nem a megkerülő, hanem az arcból támadó csapatban volt: FÖLDES 1966: 163.

²⁷ FÖLDES 1966: 177.

²⁸ ZALKA N. – SZAPRIKIN 1986: 22–23.

²⁹ ZALKA M. 1923.

Latif hozzám jön. Jöjjenek, mert csak én segíthetek. Latif elveszíti a fejét. Kiáltás – káromkodás. A zsandárért küldünk. Jön a zsandár. Közreveszik a reszkető kocsiszt. Szívtépő kép. A rongyos, sápadt megrettent kocsis reszket és tiltakozik, védi a kereket. Babauszi nekimegy, leteperik, elveszik a tengelyszeget. A látvány megrázó. Megkérdem, mennyibe került a tengelyszeg – egy birka. Új munka a jó kovácsnak. A zsandár szembeköpi, és mi megyünk tovább.”

A másik egy újságcikk kézírata, amelyet 1924-ben írt *A mai Törökország* címmel. Ez bizonyítja, hogy 1924 februárjában ismét Törökországban járt.

„Nekem alkalmam volt azon napokban Törökországban lenni amikor Konstantinápolyba eljutott V. I. Lenin halálának híre. Ebben a megrendítő pillanatban mutatta meg a török forradalom igazi viszonyát a Szovjetunióhoz. Azok a méltatások amelyek gyászkeretes újságokban megjelentek török nyelven Lenint »Imin«-nek nevezik amely nevet a török nemzet történelmében még igen kevés ember szolgált meg. Imin ez annyit jelent, mint felszabadító - világosság hozó, prófétát és a moszkvai világ felforgatót egész helyesen és igaz névvel megillette Kisázsia népe. Itt a 3 nap állami gyász, amelyet szigorúan betartott az egész ország, demonstrálja azt, hogy Törökország azonosítja magát a forradalmi konzekvenciákkal, a reszkető nyugat az ellenforradalmi és imperia-lista tendenciáival szemben, és kart a karba öltve jelenik meg az újonnan kialakuló nemzetközi politikai szcénán, amely kénytelen elismerni a népek és országok forradalmi vívmányait.”³⁰

Lenin haláláról törökországi úti feljegyzésének végén is megemlékezik. Ez a kézirat datálását kissé megbonyolította, mivel az egyes bejegyzéseknél csak azt adta meg, hogy hányadikán írta. Egyedül az újévi ankarai bejegyzésnél szerepel az 1923. január 1-jei dátum. Ez egyértelműen jelzi, hogy 1922 decemberében indult, és 1923 januárjában tért vissza. Az 1923. január 12-i alacai bejegyzésnél megadta, hogy pénteki nap volt, a másnapinál pedig, hogy szombat. Január 19-én Samsunnál ismét beírta, hogy szombati nap volt. Ez igazolja, hogy valóban 1923 januárjának dátumait adta meg. Január 27-én érkezett haza Moszkvába, és arról ír, hogy a következő útja 2-án Afganisztánba lesz. Ezt követi újabb lapon világosabb tintával írt feljegyzése: Moszkva, 8-i dátummal. Akár azt is gondolhatnánk, hogy folytatólagosan február 8-ról van szó, azonban azzal kezdi a bejegyzést, hogy két napja érkezett haza. A következő dátum 11. hétfő, és itt szerepel Lenin halála miatt érzett fájdalomnak leírása, aki 1924. január 21-én hunyt el. Február 11. 1924-ben esett hétfői napra. Első látásra úgy tűnhet, hogy a kockás füzetlapra írt feljegyzések egy útjának emlékét örökítik meg, ugyanis a kézirat lapjainak első oldalain a jobb felső sarokban ceruzával írt

³⁰ ZALKA M. 1924.

lapszámok szerepelnek. Eszerint összesen 7 lapból áll. Az utolsó lap dátumai és Lenin halálának említése arra utal, hogy csak az első 6 lap tartozik össze. Valószínűleg több lap hiányozhat, és a 7. lap közel egy évvel későbbi feljegyzést tartalmaz. Mivel cikkvázlatában arra utal, hogy Lenin halálakor Törökországban tartózkodott, feltételezhető, hogy a hiányzó lapokon az 1923–1924 telén, az előző útjához hasonló időszakban végrehajtott utazásának feljegyzései vannak. A Natálja Zalka cikkében³¹ idézett 1923. november 21-i utasítás, amely szerint Zalka Mátét diplomáciai futári feladattal Ankarába küldték, valószínűleg erről a második útról szól.

Egy újabb legenda, Nádaskay István története

A Szmírnát elfoglaló Kemény ezredes története olyan szilárdan beépült a köztudatba, hogy még Cey-Bert Róbert Gyula 2020-ban megjelent regényében is felbukkan. A nagyszombati egyetemen tanító Csámpai Ottó professzor előszavában több magyart is felsorolt, aki részt vett a török köztársaság megeremelésében, közöttük Zalkát is mint a szmírnai csata hőseit. Cey-Bert könyve a *Szabadság* trilógia harmadik részeként az első világháborúban és a függetlenségi háborúban részt vevő magyar katonákról szól, amelyet az ismertetőjében regényként említ.³² Ez a műfaj nem követel történelmi hűséget a szerzőtől, ennek ellenére a Civilek a Mecsekért Mozgalom által 2020. október 15-én szervezett pécsi könyvbemutatón elmondta, hogy a regény megírásakor hadtörténészekről kért információt a Kemal mellett, a török függetlenségi háborúban harcoló magyarokról, azonban azt a választ kapta, hogy nem voltak ilyenek. Ő azonban tovább kutatott, és rátalált Nádaskay Istvánra,³³ akiről a könyve utóhangjában részletes életrajzot közöl. Eszerint 1887-ben született Egerben. A bécsújhelyi hadiakadémia után vezérkari tiszt lett, majd 1913-ban Isztambulba helyezték katonai tanácsadónak. Az első világháborút a török fronton harcolta végig, majd nem tért haza, hanem Kemal mellett küzdötte végig a függetlenségi háború csatáit. A győzelem után több társával úgy határozott, hogy titokban visszatérnek Magyarországra, és megszervezik a harcot az ország nagy részét megszálló cseh, román és szerb csapatok ellen. Kalandos körülmények között elérték a Dunát, a lovakat és a fegyvereket uszályon szállítva érkeztek magyar területre. Nagy csalódásukra Magyarország már nem volt képes újraindítani a felszabadító harcokat. Lovaik az állami ménésbe kerültek, fegyvereiket pedig átvette a hadsereg. Nádaskay

³¹ ZALKA N. – SZAPRIKIN 1986: 22–23.

³² CEY-BERT 2020: hátoldal.

³³ SZABÓ 2020. Az erről szóló rész 33.05-nél kezdődik.

őrnagyi ranggal a csendőrséghez került, de megromlott egészségügyi állapota miatt (idegösszeomlás) hamarosan nyugállományba helyezték. Megérte a második világháborút, 1948-ban halt meg Budapesten.³⁴

A regény műfaja széles teret enged az író fantáziájának, és nem követeli meg történelmi tények szerepeltetését, ezért zavarba ejtő Cey-Bert ragaszkodása ahhoz, hogy a könyvében valós történelmi alakok szerepeljenek.

Nádaskay történetével kapcsolatban már a hazatérésük leírása is gyanakvást kelt. Minthogy a függetlenségi háború befejezése után indultak haza, erre legkorábban 1922 szeptemberében kerülhetett sor. Nehéz elképzelni, hogy egy csapat katona – lovakkal, fegyverekkel – titokban képes legyen átjutni Bulgárián, Románián, Szerbián, és a Dunán uszályon érkezzen Magyarországra, de csak itt szerezzen tudomást arról, hogy már nem aktuális a harc a trianoni megszállók ellen.

Az biztosan állítható, hogy Nádaskay nevű csendőr őrnagy nem létezett, ugyanis a csendőrségi zsebkönyvek névjegyzékében csak Nádaskay István főhadnagy szerepel,³⁵ akit 1923 után nyugdíjaztak, és 1948-ban vetettek alá igazoló eljárásnak. Van ellenben egy egri Nádaskay István nevű gazdatiszt, aki 1935-ben tért haza Törökországból, ahol a Karacabey melletti állami ménésbirtok mezőgazdasági intézője volt.³⁶ Érdekes egybeesés, hogy a M. Kir. Csendőrség zsebkönyve szerint a nyugállományú Nádaskay főhadnagy 1926–1930 között a Keszthelyi Gazdasági Akadémián tartózkodott,³⁷ 1935–1944 között pedig Egerben élt. Valószínűleg Nádaskay nyugállományú csendőr főhadnagy és a Törökországból hazatért gazdatiszt ugyanaz a személy. Valószínűsíthetően Nádaskay nyugállományú főhadnagyként 1926–1930 között elvégezte a Gazdasági Akadémiát, és mint gazdatiszt vállalt munkát Törökországban 1933 után.³⁸ Ő azonban biztosan nem harcolt Kemal seregében, ugyanis 1921-ben tanúként feltűnt a Tisza István meggyilkolása ügyében lefolytatott bírósági tárgyaláson, ahol elmondta, hogy a román megszállás idején Budapesten letartóztatták.³⁹ 1920–1923 között pedig a miskolci csendőrkerület állományában szolgált,⁴⁰ ami egyértelműen bizonyítja, hogy a török függetlenségi háború idején Magyarországon tartózkodott. Az 1887-es születési dátum sem vonatkozhat rá,

³⁴ CEY-BERT 2020: 279–280.

³⁵ *A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve.*

³⁶ *Magyarok a Gházi országában* 1935: 15.

³⁷ *A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve* 1926, 1927, 1928, 1929, 1930.

³⁸ 1933-ban még kelebiai gazdaként említi a csendőrzsebkönyv és a gimnáziumi évkönyv is. CISZTERCI 1933: 64.

³⁹ *Gartner védőjét kitiltották a tárgyalásról* 1921: 7.

⁴⁰ *Honvédségi Közlöny* 1920: 279.; *Új tiszti beosztás a miskolci és a borsodmegyei csendőrkerületnél* 1923: 6.

ugyanis az egri Ciszterci Gimnázium évkönyve szerint 1912-ben érettségizett,⁴¹ tehát 1913-ban nem lehetett vezérkari tiszt sem.

A fenti adatok alapján csak arra tudok következtetni, hogy a szerző által valós személyként leírt Nádaskay is csak egyike a regény kitalált szereplőinek. Mivel Cey-Bert előadásában arra utalt, hogy a történészek előtt ismeretlen tényeket tárt fel, talán érdemes lett volna a könyve végén elhelyezett 32 oldalas mellékletben nem egy 19. századi propagandakiadvány befotózott lapjait – mint Nádaskay egyik kedvenc olvasmányát, amelyet még a fronton is magánál tartott –, hanem inkább néhány történeti dokumentumot közölni, amely igazolja létezését.

Illés Béla sajtóságot viszonyát a valósághoz nem annyira az írói véna, mint inkább a mindent szentesítő politikai cél magyarázza. Azzal, hogy a valóság egyes elemeinek gátlástalan átformálásával alkotott meséjét történelmi tényként prezentálta, becsapta az embereket, de ez a bolsevik politikai kultúrában elfogadott propagandaeszköz volt. Ezzel szemben Cey-Bert (Czeibert) Róbertet nem kényszeríti semmilyen politikai elvárás, hogy regényét történeti dokumentumként adja el. Ebbéli igyekezetének megértéséhez érdemes elolvasni Kristóf Zoltán tanulmányát.⁴²

Kacskovics Tibor

Cey-Bert könyvébe írt előszavában Csámpai professzor több személyt is felsorol, aki magyarként – Zalka Mátéval ellentétben – valóban részt vett a Török Köztársaság megteremtésében, és létezését történeti források igazolják.⁴³ Itt olvashatjuk Kacskovics Tibor nevét, aki valóban katonaként segítette Kemal seregének függetlenségi harcát. 1892-ben született, majd elvégezte a bécsújhelyi katonai akadémiát, és az első világháborúban tüzerhadnagyként szolgált Przemyszlben. Verseivel már a háború előtt némi hírnévre tett szert, Ady például így írt róla: „Nagyon szimpatikus nekem Kacskovich Tibor Béla, aki forr, de a maga borát forrja, s önmagát keresi.”⁴⁴ Az ostromlott erődvárosban írta egyik legszebb költeményét, amelyet a Przemysl várának feladása előtti napon küldött be a *Tábori Újságnak Este a Kazamatákban – Gyóni Gézának küldöm* címmel, de nyomtatásban már nem jelent meg.

⁴¹ CISZTERCI 1937: 33.

⁴² KRISTÓF 2022.

⁴³ CEY-BERT 2020: 20.

⁴⁴ *Yves de Daruvar* 1975: 12.

„Beszáll az est a föld üreg / parányi ablakán át / és fent, a vasbeton-tetőn / dübörgve hull a gránát; / robajos érc-csapás alatt / inognak félöles falak. / Míg csattog fent a vasgolyók / csókos csatája, vése, / »hat lábnyira a föld alatt«, / vitézek Hádeszébe / besurran nesztelen a Múlt, / véres tusákkal teli Múlt.”⁴⁵

Az orosz hadifogságban a szibériai Nyizsnye-Udinszkban megtanult törökül, majd – a Horthy-féle Nemzeti Hadseregben tett rövid kitérő után – Isztambulba került, ahol Kemal Atatürk törzskarának tüzérségi tanácsadója volt, és az iszlámra is áttért. Feleségül vette az osztrák-francia származású Emilie-Mersedés Albert, aki ráadásul – mivel édesapja a perzsa sah tanácsadójaként dolgozott – iráni állampolgársággal rendelkezett. 1921-ben a török fővárosban született meg fiuk, Imre, a házasság azonban hamar tönkrement, s az anya vele és lánytestvérével Párizsba költözött, ahol a perzsa nagykövetségen kapott állást. Kacs Kovics Törökországban maradt, és 1970-ben temették el İzmirben.⁴⁶ Sírja szerepel a törökországi magyar emlékhelyek regiszterében.⁴⁷

Ruszkay Jenő

A magyar–török diplomáciai kapcsolatfelvétel ügyében már a függetlenségi háborút lezáró lausanne-i tárgyalások idején történtek lépések. Az antant részéről megnyilvánuló bizalmatlanság miatt 1922 decemberében Ratzenberger Jenő vezérkari őrnagyot küldték Ankarába, aki Angora 1. fedőnéven a Honvédelmi Minisztérium VI. főcsoportjának állományába tartozott, és hivatalosan Ruszkay Jenő néven, a Kereskedelmi Minisztérium megbízottjaként tevékenykedett a térségben. Mivel Ratzenberger neve szerepelt a Magyar Királyi Honvédség tisztii állományának névjegyzékében, kezdetben a Ruszkay nevet megtevesztés céljából használta, de később ez lett magyarosított vezetékneve is.⁴⁸ 1923. január 10-én érkezett İzmirbe, majd 17-én Ankarába, ahol február 16-án személyesen fogadta Mustafa Kemal.

Állomáshelyén figyelemmel kísérte azokat a nem hivatalos kapcsolatokat, amelyek magyar érdekekre hatást gyakoroltak. 1923. július 20-i jelentésében beszámolt Friedrich István képviselő – korábban miniszterelnök és honvédelmi miniszter – törökországi működéséről, aki első alkalommal Görögországon keresztül utazott İzmirbe, majd

⁴⁵ SZÉCSKÓ 2015: 50.

⁴⁶ *De Gaulle magyarja* 2020: 110–112.

⁴⁷ *Kacs Kovics Tibor sírja* [é. n.].

⁴⁸ ÁROKAY 1983: 580–581.

1923. március 23-án Mustafa Kemal személyesen fogadta Afyonkarahisarban, ahol a gázinak díszkardot adott át „melynek pengéjére sokmillió magyar rálehelte szeretetét és fájdalmas sóhaját”.⁴⁹ Viszonzásul Kemal pasa dedikált portrét küldött magáról a magyar népnek, amelyet végül Friedrich politikai megfontolásokból nem adott át a parlamentben, hanem a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. Ez a gesztus nem kedvezett a török–magyar viszonyoknak, de ennek ellenére Friedrichnek sikerült kapcsolatot építenie a török vezetőkkel, és létrehozták a Török–Magyar Kereskedelmi Részvénytársaságot, amely jéggyár felépítését tervezte, valamint az izmiri kikötőben rakodópontokat kívánt működtetni. Tőke hiányában a vállalkozás nem indult be, azonban Friedrich nyolc szakembert vitt magával második útjára, akiknek törökországi munkahelyet ígért, de végül nem sikerült elhelyeznie őket.⁵⁰

Sághy Elemér

Magyar mérnökök kiutaztatására 1924 júliusában került sor a Turáni Társaság szervezésében. A megbízást a török munkaügyi minisztériumtól kapták, ahol a közmunkák irányítását Vondra Béla végezte, aki már korábban is dolgozott ebben a beosztásban, azonban 1918-ban, a világháború végén el kellett hagynia Törökországot. A köztársaság győzelme után azonban visszahívták, és az infrastruktúra fejlesztését magyar mérnökök alkalmazásával kívánta elkezdni. Az első csoportban 21 magyar mérnök utazott Ankarába, közöttük Sághy Elemér tartalékos százados, aki az első világháborúban az olasz fronton harcolt, és cikksorozatban számolt be a *Magyarság* című napilapban törökországi élményeiről. 1923 júliusában érkezett Ankarába, hogy a Samsun–Sivas-vasútvonal építésében részt vegyen. Két társával személygépkocsival tette meg a közel 500 kilométeres utat 9 nap alatt.⁵¹

Egyik cikkében arról számolt be, hogy a Zakaria folyó partján Tavancsinál vasrudakból összeállított sírkeresztet látott. A falu papja elmesélte, hogy 1919-ben egy orosz hadifogságból szökött magyar katona jött hozzájuk, akit befogadott a közösség. Lassan megtanult törökül is. A függetlenségi háborúban együtt harcolt a török népfelkelőkkel, és egy szorosnál a beásott géppuskák elleni roham során halt hősi halált. A nyakában láncon lógó kereszt volt, amelyet vele temettek. A sírja fölé a brit géppuskák roncsaiból készítettek sírkeresztet.⁵²

⁴⁹ *Kemal pasa átvette a kardot* 1923: 3.

⁵⁰ HLT 64_22716.

⁵¹ SÁGHY 1924a: 4; SÁGHY 1924c: 5.

⁵² SÁGHY 1924b: 5.

Háry László és Kovács Endre

Ratzenberger-Ruszkay őrnagy kiküldése jelzi, hogy Magyarország először katonai vonalon, kereskedelmi fedéssel kezdett diplomáciai kapcsolatokat építeni Törökországgal, azonban ennek keretében sor került konkrét katonai együttműködésre is. Mivel a trianoni tiltások miatt lehetetlenné vált a magyar harci pilóták foglalkoztatása, a háborús tapasztalatokkal rendelkező tiszteket a Kereskedelmi Minisztérium Légügyi Főosztályának vezetője (a titkos légierő parancsnoka), Petróczy István alezredes külföldre mentette. Háry László századost és Kovács Endre főhadnagyot Törökországba vezényelték, ahol szerződéssel pilótaképzést folytattak.

Kovács Endre repülőmegfigyelőként szolgált az első világháborúban, amiért arany vitézségi éremmel tüntették ki. Ezt követően Szegeden teljesített szolgálatot, ahol 1919-ben „ejtőernyős iskolát” szerveztek, ahol elsőként Kovács főhadnagy ugrást is végrehajtott, amely minden bizonnyal az első gyakorlóugrás volt Magyarországon.⁵³ A Tanácsköztársaság idején a szegedi repülőszázad Kecskemétre települt át, ahol Kovács Endre az 5. vörös repülőszázad állományában részese volt a románok elleni harcoknak.⁵⁴ 1920. november 7-én a Rákosmezőn rendezett repülőnapon ismét ugrott, mégpedig 2000 méterről egy Phönix típusú postarepülőgépből kis méretű pilótaernyővel, tartalék ernyő nélkül.⁵⁵

Háry László százados az első világháborúban vadászpilóta-századparancsnok volt az olasz fronton. Több mint 300, ebből 87 harci bevetést hajtott végre századával, ahol a legtöbb arany vitézségi érmes pilóta szolgált. A „Háry-század” a legjobban vezetett harci repülőegység volt a térségben. 1919-ben a mátyásföldi 1. repülőosztály április végén Szolnok térségében Háry László parancsnoksága alatt vett részt a román támadás megállításában. A Vörös Hadsereg vezetése ennek ellenére rövid időre letartóztatta, ahonnan csak bajtársai ultimátumát követően engedték el.⁵⁶

Ruszkay őrnagy folyamatosan tartotta a kapcsolatot a repülőtisztekkel, és jelentéseiben beszámolt az ottani állapotokról. Eszerint a pilóták meglehetősen nehéz körülmények között dolgoztak. A szokatlan élelmezés, életmód, elhelyezés, a török vezetőkkel való érintkezés során felmerülő súrlódások próbára tették őket. Ruszkay így ír erről jelentésében: (a törökök között vannak) „igen intelligens európai nivójú emberek, igen primitív lelkületű és műveltségű egyének mellett, kikkel a mindennapi közlekedés nem éppen élvezetes”. Elhelyezésük Szmirnától 12 kilométerre egy

⁵³ SIMON 1999: 53.

⁵⁴ CZIRÓK 1919.

⁵⁵ SIMON 1999: 53.

⁵⁶ WINKLER 1999: 69–70.

kastélyban volt. Nehezítette a helyzetet, hogy nem tudtak törököül. Ehhez képest a fizetésük nem volt olyan magas, hogy kárpótolja őket a nehézségekért. A törökök folyamatosan dicsérték Hány eredményes munkáját. Annak ellenére, hogy csak korlátozottan álltak rendelkezésre iskolagépek és technikai eszközök, mégis sikerült hat pilótát kiképezni, akik Mousaffer bej vk. ezredes, repülő-főfelügyelő véleménye szerint „csodásan” tudtak egyenesen repülni.⁵⁷

Kovács Endre 1923 telén megbetegedett, és decemberben hazajött egészségügyi szabadságra. A visszautat azonban már nem tudta kifizetni. Hány többször jelezte, hogy haza szeretne térni, de a magyar katonai vezetés fontosnak tartotta, hogy kint maradjon, a török–magyar kapcsolatok fenntartása érdekében. Ruszkay rábeszélésére végül vállalta, hogy májusig, szerződésének lejártáig marad, ugyanis folyamatban volt magyar kiképzőgépek kiszállítása.⁵⁸

Amikor Hány László százados hazatért, a kormányzó világháborús érdemei alapján vitézzé avatta. 1938. november 1-jétől ezredesként ő lett az ekkor felállított önálló Magyar Királyi Honvéd Légierő első parancsnoka.

Bartha Albert

A Kemal Atatürk Törökországot segítő magyarok közül kitűnik kalandos életével nagyborosnyói Bartha Albert nyugállományú vezérezredes, aki kétszer is betöltötte Magyarország honvédelmi miniszterének posztját. 1877. február 9-én, Kolozsvárott született. 1897-ben a Ludovika Akadémia elvégzése után Észak-Afrikába utazott, ahol a brit hadsereg állományában részt vett a szudáni háborúban és bejárta Észak-Afrikát. 1898-ban maláriás lett, és kénytelen volt hazatérni. Miután elvégezte a bécsi Hadiiskolát, a vezérkarnál szolgált, ahonnan harmadmagával kiküldték az orosz–japán háborúba megfigyelőnek. Visszatérése után a Hadiiskola tanára lett, majd 1914-ben kinevezték tokiói követnek, de a háború kitörése miatt nem tudta elfoglalni pozícióját. Először a szerb fronton a Balkán-politikai osztály vezetője lett, majd a Kárpátokban folyó harcok idején a 2. hadsereg fő szállásmestere volt. A román hadüzenet után az egész keleti front szállásmestereként részt vett a breszt-litovszki és a bukaresti béke megkötésével kapcsolatos tárgyalásokon. A világháború végén a balkáni hadsereg vezérkari főnökeként kikiáltotta a Bánáti Köztársaságot. Innen rendelte Budapestre Károlyi Mihály, és a leköszönő Linder Béla utódjaként kinevezte honvédelmi miniszternek. 1918. december 12-én a katonatanácsok nyomására

⁵⁷ HLT 64_23912.

⁵⁸ HLT VKF_1924_2osztály_69D_titkos_18086.

lemondott, majd a Tanácsköztársaság idején börtönbe került, ahonnan megszökött.⁵⁹ A román megszállás idején visszatért tárnoki birtokára, és gazdálkodott. 1922-ben a török kormány meghívta a lausanne-i békekötés során a török–görög lakosság-cserét ellenőrző nemzetközi bizottságba. Négy évet dolgozott Törökországban, miniszteri rangban. Folyamatosan érintkezésben volt Kemal pasával és İsmet İnönüvel.⁶⁰ 1970-ben az *Amerikai Magyar Világ* című folyóiratban emlékezett Székely-Molnár Imre egy 1948-as beszélgetésükre. Bartha akkor elmondta, hogy országos lófelügyelőként Kemal Atatürk vendégeként élt a házában. A gázi szertelen volt evésben, ivásban és a földi gyönyörökből is kivette a részét. Két magyar nő végzetes hatással volt rá, és az egyikükből később híres színésznő lett.⁶¹ Ő volt Gábor Zsazsa. A lovakkal kapcsolatos tevékenységéről visszaemlékezésében is írt. Törökországba több magyar szakember is elkísérte, közöttük Csiky Ferenc, a lótenyésztők egyesületének igazgatója. 50 törzskönyvezett nóniusz apamént vittek magukkal, amelyeket a török kormány azonnal megvásárolt, és ez képezte a bursai állami méntelep alapját.⁶² 1925-ben tért haza Magyarországra.

A magyar–török kapcsolatok aranykora

Mindezek után felmerülhet a kérdés, hogy Illés Béla, a Magyarországot megszálló Vörös Hadsereg őrnagya miért tartotta fontosnak, hogy a spanyol polgárháború mártírhálált halt internacionalista Lukács tábornoka, a szovjet bolsevik forradalom hőse, az emigráns magyar kommunista és internacionalista Zalka Máté élettörténetét Kemal Atatürk lovasparancsnoka, Kemény László ezredes kitalált történetével kibővítse. Bolsevik-kommunista szempontból Zalka Máté élete enélkül is példaértékű volt. Részvétele és hősi halála a spanyol nép harcában ismertté tette a nevét világszerte a baloldali internacionalisták körében. Miért volt szükség arra, hogy a török függetlenségi háborúnak is részese, sőt hőse legyen?

A választ Illés Béla feladatában kell keresnünk. A Vörös Hadsereg propagandistájaként legfontosabb feladata a kommunisták és a Szovjetunió iránti rokonszenv erősítése volt a magyar népben. Felismerte, hogy Zalka életének az a szakasza, amikor kapcsolatba került Törökországgal, lehetőséget ad arra, hogy az akkoriban már nagyon erős török–magyar barátság szimbóluma is legyen az internacionalista

⁵⁹ BARTHA 2000: 59–60.

⁶⁰ KÁRPÁTI A. 1946: 8.

⁶¹ SZÉKELY-MOLNÁR 1970: 8.

⁶² BARTHA 1960: 98–101.

mártír. A magyarság körében a török népet tisztelet és rokonszenv övezte. Az első világháborúban szövetségesek voltunk. Magyar tüzérek harcoltak Palesztinában és műszaki katonák működtették a szíriai vasutat. Az első világháború után a trianoni békeszerződéssel megnyomorított Magyarország egyik első diplomáciai partnere Törökország volt. Kemal Atatürk és hadserege elérte azt, amit Magyarországnak nem sikerült, az antantintervencióval szemben megőrizte Törökország egységét. 1923-tól számos magyar szakember dolgozott Törökországban, akik pozitív élményekkel tértek haza. Magyarországon nagy tisztelet övezte Kemal Atatürket,⁶³ és a török népre rokon nemzetként tekintettek. Illés Béla felismerte a lehetőséget, hogy Zalka Mátét a török és a magyar nép közös hőségévé teheti, ezzel is felkeltve a magyar nép szimpátiáját. Ez a gesztus jelzi, hogy a török–magyar kapcsolatokban a két világháború közötti időszaknak milyen nagy jelentősége van. Számos magyar tudós, mérnök és szakember dolgozott Törökországban, török diákok tanultak Magyarországon. Olyan személyes emberi kapcsolatok szövődtek, amelyek emlékét ma is őrzik az érintett családok. Ezek nem legendák, hanem valós történelmi tények, amelyekre a két nép kapcsolatának megerősítésében a 21. században is biztonsággal lehet alapozni.

⁶³ KERESKESHÁZY 1943.

Felhasznált források és irodalom

- A ciszterci rend egri Szent Bernát-gimnáziumának értesítője az 1932–1933. iskolai évről* (1932). Eger.
- A ciszterci rend egri Szent Bernát-gimnáziumának értesítője az 1936–1937. iskolai évről* (1937). Eger.
- A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve* (1915–1918, 1926–1944). Online: <https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2994>
- Atatürk-szobor [é. n.]. *Magyar emlékek Törökországban*. Online: <https://www.turkmagyarizi.com/phone/atar%C3%BCrk-szobor.html>
- ÁROKAY Lajos (1983): A rejtett magyar katonai attasé szolgálat tevékenysége 1923–1928 között. *Hadtörténelmi Közlemények*, (3), 580.
- BARTHA Albert (1960): *Kétszer szemben a kommunizmussal... Visszaemlékezések*. New York: [k. n.].
- BARTHA Albert (2000): *Magyarország az első világháborúban – Lexikon*. Budapest: Petit Real.
- BERKES Péter (1956): Zalka Máté emlékére. *Irodalmi Újság*, 1956. április 28. 1.
- CEY-BERT Róbert Gyula (2020): *Atatürk magyarjai. Visszavágás Trianonért. Magyarok a török függetlenségi háborúban, 1919–1923*. Budapest: Püski.
- CZIRÓK Zoltán (1919): *A kecskeméti katonai repülés történetéhez*. Online: https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_1_10
- CSAPÓ György (1967): *Levantei utazás*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- De Gaulle magyarja (2020). *Magyar Krónika*, 7(12), 110–113.
- FÖLDES Péter (1966): *Zalka Máté élete*. Budapest: Móra.
- Gartner védőjét kitiltották a tárgyalásról (1921). *A Nép*, 1921. június 9. 7.
- GYÖRKÉI Jenő (1980): Legenda és valóság (Adalékok Zalka Máté életrajzához). *Valóság*, 23(12), 47–58.
- HIDAS Antal (1981): Zöld erdő harmatát... In *Vallomások Zalka Mátéről*. Budapest: Kossuth.
- HLT 64_22716.
- HLT 64_23912.
- HLT VKF_1924_2osztály_69D_titkos_18086.
- Honvédségi Közlöny* (1920), (15), 279.
- HUGH, Thomas (1961): *The Spanish Civil War*. New York: Harper & Brothers.
- ILLÉS Béla (1945a): Orosz tisztek Kossuth Lajosért. *Új Szó*, 1945. február 10. 3.
- ILLÉS Béla (1945b): Rákóczi és az oroszok. *Új Szó*, 1945. február 6. 3–4.
- ILLÉS Béla (1945c): *Zalka Máté*. Budapest: Officina.
- ILLÉS Béla (2016): Csoda. 2000, 23(3), 38–39.
- Kacsokovics Tibor sírja [é. n.]. *Magyar emlékek Törökországban*. Online: <https://www.turkmagyarizi.com/phone/kacsokovics-tibor-s%C3%ADrja.html>
- KARÁCSONYI Béla (1949): III. Forradalom és szabadságharc (1848–1849). In ZSIGMOND László et al.: *Történelem az általános iskolák VIII. osztálya számára*. Budapest: [k. n.].
- KAROLLOVICH Oszkár (1926): Magyar katonák a világháború török harcterein I–II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 27(1), 68–84.
- KÁRPÁTI Aurél (1946): Szudánban is harcolt az új honvédelmi miniszter. *Demokrácia*, 5(34), 8.
- KÁRPÁTI György (1982): Törökök és magyarok. *Igaz Szó*, 1982. augusztus 1. 29.
- Kemal pasa átvette a kardot (1923). *A Nép*, 1923. május 6. 3.
- KEREKESHÁZY József (1943): *Az igazi Kemál. Egy köztársaság születése*. Budapest: Pantheon.
- KOVÁCS Tímea (2016): A Zalka Máté/Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola története (1962–1966). *Hadtudományi Szemle*, 9(4), 35–45.
- KRISTÓF Zoltán (2022): *Szelhámos az 1956-os érdemeiért tisztikereszttel kitüntetett Cey-Bert Róbert*. Online: https://www.researchgate.net/publication/362092623_Szelhamos_az_1956-os_erde-meiert_tisztikereszttel_kitüntetett_Cey-Bert_Robert

- SZABÓ László [@laszloszabo2014] (2020): Atatürk Magyarjai. *YouTube*, 2020. október 15. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=KbDzyggB1kE>
- LŐCSEI Judit (2020): *Zalka Máté legendák nélkül*. Budapest: Atlantic Press.
- LUDWIG Emil (2013): Lukács tábornok végzete. *Magyar Nemzet*, 2013. június 26. 7.
- LUDWIG Emil (2017): Mátészalka és társai. *Magyar Hírlap*, 2017. július 15. 12.
- Magyar önkéntesek a török táborban (1912). *Pesti Hírlap*, 1912. október 11.
- Magyarok a Gházi országában (1935). *Magyarország*, 1935. április 17. 15.
- POMOGÁTS Béla (1990): Illés Béla. In BÉLÁDI Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975*, 3/1. Budapest: Akadémiai, 495.
- SÁGHY Elemér (1924a): Angorától Juzgadig gépkocsin. *Magyarság*, 1924. július 16. 4.
- SÁGHY Elemér (1924b): Egy magyar katona sírja Kisázsia bércein. *Magyarság*, 1924. július 19. 5.
- SÁGHY Elemér (1924c): Juzgadtól Samsunig gépkocsin, bivalyon és gyalog. *Magyarság*, 1924. július 17. 5.
- SIMON László (1999): A magyar ejtőernyőzés története. *Top Gun*, 10(2), 52–55.
- SZECSKÓ Károly (2015): Még egyszer a Csak egy éjszakára című Gyóni-költemény születésének történetéről. *Honismeret*, 43(1), 48–50.
- SZÉKELY-MOLNÁR Imre (1970): A kutyakorbács. *Amerikai Magyar Világ*, (9), 8.
- Új tisztí beosztás a miskolci és a borsodmegyei csendőrkerületnél (1923). *Reggeli Hírlap*, 1923. május 19. 6.
- VASS Előd (1969): Kemal emléke. *Magyarország*, 1969. november 23.
- VÖRÖS Boldizsár (2008a): „Hiszen Guszev nem is létezett”. *Századvég*, 13(49), 127–143.
- VÖRÖS Boldizsár (2008b): Írói, fikció, mint történeti legitimáció a Guszev-ügy. *Valóság*, 51(5), 98–107.
- WINKLER László (1993): A Magyar Királyi Honvéd Légierő parancsnoka és repülőgépe. *Hadi-technika*, (3), 69–70.
- Yves de Daruvar (1975). *Képes Magyar Világhíradó*, (10), 12.
- ZALKA Máté (1923): *Útban Ankarába*. Ms 4803/13.
- ZALKA Máté (1924): *A mai Törökország*. Ms 4803/14.
- ZALKA, Natálja – SZAPRIKIN, Matvej (1986): A matolcsi ember. *Szovjetunió*, (11), 22–23.